

Морозов Л.Ф. Борьба против капиталистических элементов промышленности и торговли. 20-е - начало 30-ых гг. – М.,1978; Трифонов И.Я. Ликвидация эксплуататорских классов в СССР. – М.,1975; Споживча кооперація України. – К.,1965; Радянська торгівля в Українській РСР. – К.,1971; Хілько В.О., Калачник А.Я. Споживча кооперація та її місце в народному господарстві – К., 1973; 3. Кульчицький С.В. УРСР в добу нової економічної політики (1921-1928 рр.). – К.,1995; Кульчицький С.В. Комунізм в Україні: перше десятиріччя (1919-1928). – К.,1996; Кульчицький С.В. Україна між двома війнами (1921-1933). – К.,1999; Диланян А.А. Проблемы регулирования рыночных отношений в условиях Нэпа. 1921-1927. – К., 1992; Пиріг О.А. Неп: більшовицька політика імпровізації. – К., 2001; Лантух В.В. Становление и развитие торговли на Украине в 1921-1932 гг. – Х.,1992; Марочко В.І. Українська селянська кооперація. Історико-теоретичний аспект (1861-1929 рр.). – К.,1995; Деревянкин Т.Н., Толстов Р.Д. Нэп и рыночные отношения (На материалах Украины). – К., 1991; 4. Собрание узаконений и распоряжений Рабоче-крестьянского Правительства Украины (Далі - СУ). – 1922. – №11. – С.187; 5. Радянська торгівля УРСР: Стат. довідник. – К.,1936. – С.204-205; 6. Там само. – С.101; 7. Споживча кооперація Української РСР. 1917-1967. – К.967. – С.38; 8. Історія народного господарства Української РСР. У 3 томах, 4 книгах. – К., 1984. – Том 2. – С.202; 9. Пиріг О. А. Неп: більшовицька політика імпровізації. – К.,2001. – С.211; 10. Там само. – С.217.

А.В. Денисюк

ПЕРЕСЕЛЕННЯ СЕЛЯН З ПЕРЕНАСЕЛЕНИХ РЕГІОНІВ УКРАЇНИ ДО СИБІРУ У 20-Х РР. ХХ СТ.

Протягом 20-30-х років ХХ ст. внаслідок добровільних та примусових міграцій (депортацій) населення, Україна втратила значну частину найбільш працездатного й економічно активного населення. До того ж природні умови, соціально-економічні відносини в українському селі, вкупі із масовими репресіями 20-30 рр., призвели до невідповідного, витратного і небезпечного виселення людей до неосвоєних земель СРСР.

Історіографія переселень у загальному досить значна, однак окремі питання висвітлені побіжно. Основна маса відомостей черпається із праць істориків радянського часу, що накладає певний відбиток на знайдену інформацію. Серед науковців, які цікавилися питанням переселення до Сибіру у 20-х рр. слід виділити Г.Я. Дубовського, Ф.З. Карих, Н.И. Платунова, П.М. Полян. Оцінка минулих подій, а саме 20-х рр. ХХ ст., яких торкається дана стаття, має важливе значення в об'єктивному відтворенні історичних реалій, у застереженні від повтору помилок минулого.

На початку 20-х рр. ХХ ст. у Радянській державі дуже гостро постала проблема так званого «аграрного перенаселення». Так називалася сукупність причин та умов, які обумовлювали безробіття на селі та намагання селян переселитися за межі європейської частини країни на малоосвоєні землі, придатні для ведення господарства, зокрема до Сибіру.

«Аграрне перенаселення» було проблемою загальносоюзною, воно впливало на економіку всієї країни та, у значній мірі, визначало економічну політику радянського керівництва. Безкраї простори Сибіру з величезними природними багатствами здавна цікавили Російську імперію, а потім Радянську державу. Політика переселення малоземельного селянства задля зменшення аграрного тиску давала можливість різкого збільшення виробництва країни. Саме тому цей аспект переселення використав П. Століпін Радянське керівництво, що відчувало потребу в ресурсах, привернуло значну увагу цим питанням. Позитивна оцінка переселення до Сибіру також була дана В. Леніним, як логічного методу зростання землеробського про шарку населення. Він розглядав процес розшарування селянства, яке впливає зі зростання його чисельності. Наслідком цих процесів є переселення селян на неосвоєні землі, окраїни країни. Підкреслювалася така закономірність: процес переселення викликає посилення розшарування селянства завдяки тому, що мігрують, в основному, селяни середнього достатку, а крайні групи – найбідніші та найбагатші – залишаються. Таким чином прискорюється розшарування селянства як на місцях виїзду, так і на місцях поселення, адже новоприбулі не одразу і не в усіх випадках по приїзді починають успішно вести господарство. Найчастіше переселенці на перших порах йшли на роботу до місцевих селян¹.

В Україні ситуація із малоземеллям була критичною, особливо у чорноземних губерніях. За даними держплану України в сільському господарстві республіки на середину 20-х рр. нараховувалося до 5 млн. «зайвих» людей². Найбільше страждало від перенаселення правобережжя, особливо Подільська губернія, густина сільського населення тут перевищувала показники всіх інших губерній УРСР і СРСР. За даними губстатбюро на 1924 р., на території Вінницького округу нараховувалося 441789 десятин придатної для сільського господарства землі, придатної для господарського використання, що за умови наявності 144444 дворів складало 3,05 десятин на один двір, а, за кількості 597013 душ землеробського населення на людину припадало 0,74 десятини. Це

... досягало не тільки трудової норми, яка в середньому мала складати 1,8 десятин на члена родини, а й навіть норми споживчої, яка визначалася в 1,1 десятин.³ Взагалі на Україні середній розмір земельного наділу коливався від 3,24 десятини на двір або 0,88 на члена родини у бідніших господарствах до 9,06 та 1,76 десятин у заможних господарствах Степу. За даними Наркомфіну УРСР, у 1926 – 1927 рр. 14,7% українських селян мали землі більше 9, а 26,8% - менше 3 десятин, середніх господарств, які мали 3-6 дес., нараховувалося до 40%.³ За таких умов організація виробничих господарств на подібних ділянках була неможливою. Навіть у кращих районах основна маса господарств мала споживчий характер, була неспроможна існувати без додаткових прибутків. До того часу це питання саме так і вирішувалося: кожного літа з густонаселених районів люди їхали на сезонні заробітки. В середині 1920-х рр. селяни не дуже скаржилися, тому що ціни на хліб, у порівнянні з іншими продуктами, були високими. Керівництво країни розуміло, що це явище може бути тільки тимчасовим. Тим паче, що люди почали тікати з села в місто.³ Існуючий порядок експлуатації, відсталість та інтенсифікація господарств стали стимулом до масового переселення. Тому загалом переселення 1920-х рр. можна охарактеризувати як добровільне.

Переселення у 1920-1921 рр., в основному, було необхідним засобом порятунку населення, страждалого від громадянської війни та інших лих того часу. Більшість населення вбачало у переселенні в сибірських землях можливість порятунку від низки великих природних та соціальних катастроф того часу. Голодні роки, загальне безземелля, громадянська війна змусили тисячі сімей мігрувати в пошуках кращої долі. Уряд зважав на необхідність переселення до Сибіру, яке мало стати засобом полегшення продовольчої проблеми й зменшення аграрного перенаселення в Європейській частині країни. Це й було основним та першочерговим завданням для країни на початку 1920-х рр.⁶

Також в силу своєрідності сільськогосподарського виробництва (коротке літо, безземелля, далекеземелля тощо) Сибір був одним з основних споживачів вироблених у країні сільськогосподарських машин та реманенту, тож уряд розглядав можливість розбудови промислового комплексу в регіоні. На долю Сибіру припадала приблизно третина продажу всіх сільськогосподарських машин країни, проте на місці вироблялося лише 2% цієї техніки. На її перевезення витрачалися величезні суми. Тільки на транспортування плугів щороку витрачалося більше мільйона карбованців, а це й було однією з причин того, що перевага у переселенні надавалася господарствам, які мали свій реманент. Тому розвиток важкої промисловості був життєво необхідним.⁷ Поповнення міст та, відповідно, промислових об'єктів робітниками теж передбачалося за рахунок переселенців. Адже навіть той, хто переселявся як селянин, нерідко створював, що змушувало або йти в найми до більш успішних сусідів, до чого й приходила більшість переселенців, або повертатися назад. В свою чергу, повернення було часто неможливе через брак коштів на переїзд та той факт, що на батьківщині найчастіше земля вже була у іншому господарстві, тобто повертатися було нікуди.⁸ Останньою можливістю була міграція до міста, де люди наймалися на робітничі спеціальності, поповнювали кількість робітників. В Сибіру, де була значна нестача працівників на виробництві, ця тенденція була навіть бажаною.

Проте відсутність вільного колонізаційного фонду та коштів на освоєння нових земель зменшили ефективність ідеї аграрного освоєння. За даними сибірських земельних органів, на початок 1920 р. у Сибіру було приблизно 1065 тис. десятин колонізаційного фонду на 100 тис. чоловік придатного умовно, тобто такого, що потребував підготовчих робіт, але фактично нараховувалося лише 40 тисяч ділянок (до 500 тис. десятин), оскільки на значну кількість вільних ділянок, раніше відмежованих для переселення від старожилів, були пред'явлені претензії з боку місцевих середніх хазяїв. Деякі вільні ділянки були захоплені переселенцями, які йшли з тайгової частини Сибіру на південь. Ситуація ускладнювалася значною кількістю неприписного населення, що мігрувало на Сибірські землі протягом громадянської війни й революції та залишилося жити у сибірських поселеннях, які вкупі склали 372 тисяч осіб.⁹ Протягом 1920-1921 рр. до Західного Сибіру прийшло ще не менше 340 тисяч переселенців, більшість з яких оселилися на землях селянського населення. Проблемою було те, що основна маса переселенців їхала до Західного Сибіру, який був більш обжитий, в той час як вільні землі були, в основному, у Східному Сибіру, де було менше міст, доріг та освоєної землі. Тих, хто переселявся до Західного Сибіру, потрібно було розмістити на селянські землі, «ущільнюючи» місцевих жителів. За офіційними даними, тільки з числа переселених і зареєстрованих переселенців 97% було поселено на територіях вже існуючих селянських спільнот, без врахування стихійного прибуття нелегальних переселенців. Циркуляром НКЗ РСФФР від 21 березня 1921 р. переселення до Сибіру було заборонене.¹⁰

Сибревком, рятуючи старожиливі, заборонив ущільнення їх господарств для поселення переселенців. Проте через відсутність підготовлених для заселення земель цей наказ ігнорувався¹¹. Основна маса переселенців з другої половини 1921 р. їхала з районів, які потерпали від голоду – люди пам'ятали, що Сибір завжди вважалася хлібним краєм. Сибревкому було доручено вжити заходів щодо влаштування на нових місцях біженців голоду. Після прийому біженців Сибір знову була офіційно закрито для переселення¹². В 1923-1924 рр. основна увага була зосереджена на влаштуванні раніше прибулих. Однак і в ці роки продовжувалося масове переселення до Сибіру з Європейських губерній СРСР, але воно носило стихійний характер і статистично не враховувалося. В рік таких переселенців-нелегалів могло бути більше ста тисяч, а всього на березень 1921 р. треба було влаштувати до 500 тисяч неприписних переселенців, основна маса яких проживала у поселеннях старожиливі.

Починаючи із 1923 р. місцеві земельні відділи Європейської частини СРСР постійно тиснули на органи НКЗ РСФФР з метою отримання дозволу на переселення селян до Сибіру. Так, з 1 жовтня 1923 до 1 жовтня 1924 р. поступило заявок на переселення від 30170 господарств, що нараховували 154483 особи. Фактична кількість селян, що бажали переселитися, була значно більша від кількості поданих заявок. Завідуючий переселенським відділом НКЗ РСФФР, М.А. Большаков писав: «Під впливом тиску з боку сільського населення ряд земельних органів рішуче наполягає на відкритті переселення у 1924 р., вказуючи на те, що населення почне зриватися з місць самовільно». 17 жовтня 1924 р. Рада Праці та Оборони прийняла постанову «Про найближчі завдання колонізації та переселення», в якому вперше за роки радянської влади були сформульовані основні положення та головні завдання переселення. Так, у першій статті говорилося, що завданням колонізації має бути залучення у господарство необжитих земель з метою збільшення сільськогосподарської та промислової продукції країни. Врешті-решт 6 липня 1925 р. декретом ВЦИК та РНК СРСР було підтверджено постанову РТО про відкриття планового переселення до Сибіру¹³.

В Україні у 1925 р. почали готувати переселення на колонізаційний фонд, яке було заплановано розпочати у 1926 р. На нараді працівників з переселенської справи було оговорено плани, методи та перспективи переселення на схід країни, підготовка територій для заселення новоприбулих тощо. Тепер для держави основною метою колонізації регіону було промислове освоєння, плани переселень пов'язувалися з промисловим та залізничним будівництвом. Навіть було створено перспективний план переселенського руху на 10 років (1926-1936 рр.) та «Генеральний план освоєння Сибірського краю на 15 років (1924-1940 рр.)»¹⁴. Враховувалося, що зростання кількості сільського населення, його подальше розшарування викличе вищезгадані міграції з села, які забезпечать надходження робочих рук у промисловість регіону, тобто сприятиме розвитку індустріалізації¹⁵.

Було вирішено, що в списки переселенців варто включати стійкіші господарства, себто ті, які забезпечені сільськогосподарським реманентом, можуть власними силами обробляти землю, а також проживають у районах гострого малоземелля¹⁶. Тобто, одночасно максимально збільшити можливість виживання господарства на новому місці та зняти напругу в малоземельних районах. Також для забезпечення міцності новоприбулого господарства було вжито ряд заходів, зокрема землю на переселенські господарства мали виділяти не подушно, а на двір. Під словом «двір» малася на увазі сімейно-трудова об'єднання, яке вже міцно склалося й могло на новому місці продуктивно вести єдине господарство без допомоги держави (окрім пільг).

Вимогою до складу родини було дотримання співвідношення між загальною кількістю членів родини та працеспроможними членами родини. Вимагалася, щоб на 5 чоловік було 3 працеспроможних (для артилей 2 до 3-х)¹⁷. «Працеспроможними» вважали жінок у віці від 15 до 55 років, чоловіків у віці від 16 до 60 років. «Напівробітниками» документи називали дітей від 8 до 16 років¹⁸. Вікова структура селянства УСРР у середині 20-х рр. характеризувалася відносно низьким відсотком старших поколінь – віком понад 50 р. – 12,41%. Працездатна група селянства віком 15-49 років складала 49,24%. Отже, половину населення становили люди працездатного віку, що вказує на забезпечення селянського господарства робочими руками з надлишком. Серед селян УСРР переважали українці – їх, за переписом 1926 р. було 89,26%, а в таких округах, як Лубенський, Ніжинський, Чернігівський, Роменський вони склали понад 99%¹⁹. Тож серед переселенців на Північ абсолютну більшість склали українці працездатного віку.

Крім того, для бажаючих переселитися існували певні майнові вимоги. Для отримання дозволу на переїзд потрібно було подати сімейно-майнові списки, у яких зазначався майновий статус родини. Для переселення до Сибіру матеріальна забезпеченість мала складати не менше

600 крб²⁰. Окрім наділів з колонізаційного фонду багато хто з переселенців користувався «правом першої займки» - розселялися по краю, самостійно обживаючи незайняту територію²¹.

Керівництво країни розуміло, що переселення до Сибіру є надзвичайно складним і пов'язане зі значними матеріальними затратами. Безземельні або малоземельні селяни не мали таких коштів, а держава, перебуваючи на цей час у досить скрутному матеріальному становищі, не могла надати селянам значну допомогу. Тому у законодавчому порядку до 1927 р. стримувалася міграція найбільш бідного населення. При цьому виникли деякі проблеми: одразу після оголошення дозволу на переселення посипалися заяви від бажаючих, кількість яких стрімко зростала. Однак вони надходили від безземельних або малоземельних господарств, і майже зовсім не було бажаючих серед заможного населення, на яке держава розраховувала. Від губстатбюро надходили звіти із запитаннями, чи можна в таких умовах витримувати добровільний порядок переселення²².

В квітні 1926 р. Народний комісаріат земельних справ дозволив «ходацький рух» за межі України. «Ходаками» називали людей, яких направляли від переселенського товариства або родини, яка планувала переїзд. Ходаки мали оглянути запропоновані ділянки у вказаних районах і, у разі відповідності їх вимогам, оформити на своє товариство.

Для проведення переселенської кампанії пропонувалося, в першу чергу, виселяти людей із сіл з «найбільш заплутаними земельними відносинами», тих, де були найменші перспективи для меліорації та розвитку кустарної промисловості. Окремим пунктом у цьому переліку стояли населені пункти з прикордонної зони. Саме прикордонну смугу необхідно було мати «стійкою не тільки в політичному, але й у господарсько-економічному відношенні». Земорганам прикордонних районів рекомендувалося терміново проводити відповідну агітацію серед населення, щоб викликати «негайне та посилене переселення» з цих округів²³.

Найбільша підтримка надавалась переселенським товариствам. Наприклад, двори, які входили до колективів, могли мати матеріальну забезпеченість на 200 крб. меншу, ніж інші. Ці товариства мали право на першочергове переселення (за умов виконання всіх вимог) та першочергове отримання кредиту через «Укрсельбанк». Переселенцям, які не входили до товариств, кредити не передбачалися. Держава добре розуміла, що заготівельним організаціям зручніше мати справу не з розпорощеними селянськими господарствами, а з їх кооперативними об'єднаннями²⁴. Крім того, в умовах суворой сибірської природи, саме переселенські товариства були найбільш зручною формою в період будівництва, обробки земельної ділянки тощо. Так, ще до початку загальної колективізації, влітку 1929 р. було скооперовано більше, ніж 32% всіх переселенських господарств. За 1928-1929 рр. було організовано 455 виробничих кооперативів із 10936 господарствами переселенців. Ще однією категорією переселенців-пільговиків були червоноармійці та їх родини. Такі пільговики об'єднувалися у товариства і по закінченню військової служби переселялися на виділені землі. На території Сибіру було створено 34 переселенських червоноармійських колгоспи²⁵.

Господарства, які переселялися за правилами, користувалися всіма обіцяними пільгами – сплачували за проїзд та перевезення інвентаря часткову вартість перевезення, звільнялися від плати єдиного податку на три роки, військової служби. Під час переїзду вони мали змогу отримати їжу, дітей годували безкоштовно. Також існував занижений тариф для поїздок у найближчі місяці поселення міста для купівлі предметів першої необхідності²⁶. Час і місце відправлення та вступу суворо регламентувалися. Переїзд був дозволений лише у район, вказаний у документах, місцях новоприбулі в обов'язковому порядку реєструвалися у переселенських пунктах, проходили медичний, а їх домашні тварини – ветеринарний огляд²⁷.

Задля обслуговування потреб переселенців на залізничних магістралях Європейської частини СРСР та Сибіру була створена мережа переселенських пунктів, розташованих на залізничних станціях. У Сибіру вони також були не тільки центрами харчування, санітарно-медичного і культурного обслуговування переселенців, але й агентствами по розселенню для тих переселенців, що висаджувалися на цих або близьких станціях. Ті, хто переселявся самовільно, без отримання вказаного порядку, не могли сподіватись на пільги²⁸.

Швидке зростання темпів міграції примушувало відповідальні органи постійно переглядати плани переселення, оскільки на початку був складений план на 1924-1928 рр., в ході якого планувалось переселити з Європейської частини СРСР 21675 тисяч сімей. Заниженні плани приймалися із метою землеустрою неприписних переселенців, які оселилися тут раніше. Однак вже в 1926 р. був створений новий перспективний план, який передбачав переселити протягом 1926-1931 рр. 615 тис. чоловік. За період планового переселення до початку колективізації (жовтень 1924-

березень 1930 рр.) до Сибіру прибуло близько 960 тисяч переселенців з Європейської частини СРСР²⁹.

В силу розгортання реконструкції промисловості й сільського господарства у Сибіру змінюється й характер переселенського руху. Якщо до 1927 р. характер переселення був швидше «аграрним» і воно головною метою ставило пом'якшення ситуації на селі на теренах СРСР шляхом переселення надлишкового населення Європейської частини СРСР, то вже з другої половини 1927 р. переселенська стихія вводиться у планове русло. Першочерговим завданням переселенської політики з цього часу стає не «розрідження» густонаселених районів, а освоєння природних багатств окраїн, підготовка сировинної бази для індустріалізації Сибіру. Так, з 1927 р. були зняті обмеження на переселення до Сибіру безземельного та малоземельного селянства. Більше того, вони отримали перевагу в праві на першочергове переселення в порівнянні з заможними верствами населення. Матеріальна допомога з боку держави стимулювала переселення бідніших верств селянства. Таким чином були створені умови для масового напливу робочої сили в регіон³⁰.

Розмах промислового будівництва висунув на одне з чільних місць проблему кадрів. Потрібно було залучити на промислові об'єкти нових робітників, дати їм необхідні знання. Переселенці здійснювали значний вплив на розвиток виробництва. За неповними підрахунками протягом 1920-х рр. до Сибіру переселилося не менше 900 тис. чоловік без врахування тих, хто повернувся. Більшість з них осіло в сільському господарстві. Серед переселенців у порівнянні зі старожилами, був вищим відсоток працездатних та молодих осіб³¹.

В контексті дослідження міграції до Сибіру слід звернути увагу на те, що держава в кінці 20-х рр. ХХ ст. починає орієнтуватися на розвиток важкої промисловості, «викачуючи» ресурси з інших сфер народного господарства, тобто бере шлях на індустріалізацію. У 1928-1929 рр., відчувши потребу в коштах для розвитку промисловості, держава намагається вирішити проблему недостатнього освоєння Сибіру й відсутності коштів колективізацією та боротьбою з куркульством. Із 1929 р. починаються масові переселення сімей «ворогів» народу на освоєння практично необроблених земель Сибіру.

Треба зазначити, що за своїми масштабами насильницькі міграції кінця 1920-х рр., що торкнулися десятків тисяч людей, мали досить незначний демографічний і економічний вплив. Їх значення було швидше в іншому: це були перші експериментальні спроби репресивних депортацій, що дали необхідний досвід (в тому числі «технологічний»), що в майбутньому широко застосовували при проведенні справді масштабних операцій³².

Загалом за своїм характером переселення до Сибіру у 20-х рр. ХХ ст. є досить суперечливим. З одного боку, воно призвело до зменшення продовольчого та земельного навантаження у Європейській частині СРСР, зокрема в Україні, перерозподілу продуктивних сил всередині держави, надало можливості бажаним селянам отримати ділянку на малоосвоєних землях. З іншого, через загальну неорганізованість і недостатнє фінансування ефективність заходів була досить низькою, держава зазнала суттєвих збитків, а переселенці досить часто опинялися без засобів існування.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Тюкавкин В.Г. В.И. Ленин о переселении крестьян в Сибирь // Очерки истории Сибири. – Т.1. – Иркутск, 1970. – С.115; 2. Калініченко В.В. Селянське господарство України в період непу: Історико-економічне дослідження. – Харків, 1997. – С.56; 3. Державний архів Вінницької області (далі - ДАВО). – Ф. Р-40. – Оп.1. – Спр.469. – Арк.1,2; 4. Калініченко В.В. Названа праця. – С.115; 5. ДАВО. – Ф. Р-40. – Оп.1. – Спр.469. – Арк.3; 6. Карих Ф.З. К вопросу о заселении Сибири и Дальнего Востока в годы строительства социализма // Исторические аспекты экономического, культурного и социального развития Сибири. – Ч. 2. – Новосибирск, 1978. – С.215; 7. История индустриализации Западной Сибири (1926 – 1941 гг.). Документы и материалы. – Новосибирск, 1967. – С.13; 8. Тюкавкин В.Г. Названа праця. – С.115; 9. Дубовский Г.Я. Переселение в Западную Сибирь в 1920-1921 гг. // Бахрушинские чтения. – Новосибирск, 1974. – С.3; 10. Платунов Н.И. Переселение в Сибирь в годы восстановления и начальный период реконструкции народного хозяйства СССР // Вопросы истории Сибири. – Томск, 1970. – С.62; 11. Дубовский Г.Я. Названа праця. – С.7; 12. Платунов Н.И. Вказана праця. – С.60; 13. Дубовский Г.Я. Названа праця. – С.9; 14. Карих Ф.З. Вказана праця. – С.215; 15. Тюкавкин В.Г. Вказана праця. – С.115; 16. ДАВО. – Ф.1304. – Оп.16. – Спр.7. – Арк.82; 17. Там само. – Ф.Р-39. – Оп.1. – Спр.90. – Арк. 171; 18. Там само. – Ф.1304. – Оп.16. – Спр.7. – Арк.61; 19. Калініченко В.В. Вказана праця. – С.85; 20. ДАВО. – Ф.Р-40. – Оп.1. – Спр.469. – Арк. 16; 21. Платунов Н.И. Вказана праця. – С.60; 22. ДАВО. – Ф.1304. – Оп.16. – Спр.7. – Арк.173; 23. Там само. – Ф.1304. – Оп.27. – Спр.6. – Арк.1-3; 24. Там само. – Ф.Р-39. – Оп.1. – Спр.90. – Арк.170; 25. Платунов Н.И. Вказана праця. – С.61; 26. ДАВО. – Ф.Р-39. – Оп.1. – Спр.90. – Арк.23; 27. Там само. – Ф.Р-40. – Оп.1. –

469. – Арк.24; 28. Там само. – Ф.1304. – Оп.21. – Стр.2. – Арк.19; 29. Платунов Н.И. Вказана праця. – С. 50. Полян П.М. Насильственные миграции и география населения // Мир России. – 1999. – №4. – С. 102; Бушин Н.Я. «Раскулачивание» в Сибири (1928-1934 гг.): методы, этапы, социально-экономические и географические последствия. – Новосибирск, 1996. – С.21; 32. Полян П.М. Вказана праця. – С.102.

Н.М. Жулканич

НАПРЯМИ АГРАРНОГО ГОСПОДАРЮВАННЯ В ОБЛАСТЯХ УКРАЇНСЬКИХ КАРПАТ (70-ТІ РР. ХХ СТ.)

Історичні етапи функціонування сільського господарства Української РСР в 70-ті рр. цього сторіччя свідчать про суттєві суперечливі процеси утвердження і розвитку соціально-економічних відносин на селі. Слід, однак, відзначити, що комуністична партія як керівна сила радянського суспільства приділяла значну увагу розвитку сільського господарства. У ЦК КПРС «50 років Великої Жовтневої соціалістичної революції» наголошувалося, що будова сільського господарства на соціалістичних началах – «найскладніше і найважче завдання після завоювання влади пролетаріатом»¹.

Питання розвитку аграрних господарств Українських Карпат у 1970-х рр. знайшли відображення у працях І. Баланюка, Г. Гуцуляка, О. Гуцуляка, М. Лендела, С. Онисько, М. Скопишак² та ін. Метою даного дослідження є визначення основних напрямів господарювання сільськогосподарських підприємств Українських Карпат у 70-х рр. ХХ ст., в статті обґрунтовано доцільність спеціалізації та концентрації виробництва, дано оцінку здобуткам і прорахункам розвитку аграрним сектором.

За даними статистики, сільське господарство Української РСР в аналізовані роки мало певні успіхи. Середньорічне виробництво зернових за 1971-1975 рр. становило 40,0 млн. т, або було збільшено порівняно з попереднім п'ятиріччям, на 6,6 млн. т (на 20%). Згідно програми розвитку сільського господарства УРСР за 1971-1975 рр. колгоспи і радгоспи мали виробити м'яса у живій вазі – 3,2 млн. т, молока – 14,2 млн. т, яєць – 4,9 млрд. шт., вовни – 2,6 тис. т. Уже у 1974 р. колгоспи виробили 3,4 млн. т м'яса (у живій вазі), 15,2 млн. т молока, 6,1 млрд. шт. яєць, 26,5 тис. т вовни. Тобто, заплановані завдання були виконані. Проте рівень життя і соціальні потреби жителів села не були забезпечені. Середньомісячна грошова заробітна плата працівників сільськогосподарських у 1973 р. становила 113 крб., а оплата праці колгоспників – 79 крб. Питома частка сільської торгівлі в загальному обсязі роздробного товарообороту 1974 р. складала 21%, обсяг наданих послуг на душу населення у сільській місцевості становив 15,5 крб.⁴ Низькими темпами розвивалися стимули продуктивної праці в колективних господарствах.

Аналізований період характеризувався розгортанням спеціалізації та концентрації виробництва сільськогосподарського виробництва. Проблеми спеціалізації аграрного виробництва ставали предметом прискіпливої уваги союзного та республіканського партійного і радянського керівництва. У 1976 р. ЦК КПРС прийняв постанову "Про дальший розвиток спеціалізації і концентрації виробництва сільськогосподарського виробництва на базі міжгосподарської кооперації і агропромислової інтеграції"⁵. На відміну від попередніх пленумів ЦК, на зібраннях кінця 70-х рр. розглядалися не тільки позитивні сторони, але й недоліки та негативні явища у роботі партійних організацій з виконанням вищезгаданої постанови.

Одним із першочергових завдань вважалася інтенсифікація сільськогосподарського виробництва, оскільки до середини 60-х рр. можливість екстенсивного розвитку в основному була вичерпана. За відсутності вільних земель і неможливості надалі розширювати за їх рахунок посівні площі та за умов зменшення сільського населення необхідно було виробити більшу кількість продукції для забезпечення потреб зростаючої кількості міського населення. Ще більш актуальним завданням інтенсифікації сільськогосподарського виробництва було для західних областей через значну нестачу орної землі в регіоні та наявності значної кількості сільського населення.

Відповідно до ґрунтово-кліматичних умов, структури і використання земельних угідь в Українських Карпатах склалося певне розміщення виробництва продукції сільськогосподарського господарства. Сільське господарство кожної з областей та регіону в цілому має свої особливості, зумовлені специфікою природно-географічних та економічних умов. Відмінними є структура та продуктивність сільськогосподарських угідь, кількість зайнятих у виробництві селян, забезпеченість трудовими ресурсами, напрями господарювання. В процесі розробки заходів із спеціалізації колективного виробництва враховувалися зональні особливості. А саме птахівництво, свиноводство та овочівництво концентровані в колгоспах низинної зони; м'ясо-молочне скотарство та вівчарство – у